

NEVELÉSTÖRTÉNET

A MAGYAR KÖZOKTATÁS DILEMMÁI AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁN

Rácz János

Összefoglaló:

Az 1956-os forradalmat követően a közoktatásban dolgozó pedagógusok nehéz helyzetben találták magukat. Fegyelmi eljárás, állásvesztés, nyugdíjazás, lefokozás, áthelyezés lebegett a fejük felett. Jóllehet más és más hozzáállást vártak el tőlük nebulóik, a szülők, az éppen formálódó helyi és országos kommunista vezetés. Képtelenségnek tűnt mindenkinek megfelelni. A bizonytalan helyzet és a fenyegetettség miatt sokan passzív magatartást tanúsítottak az új rendszer vezetőivel szemben. 1957 őszére többségük kénytelen-kelletlen alkalmazkodott a körülményekhez, és igyekezett az elvárt magatartást tanúsítani. Az őket ért megtorlási politika komolysága elsősorban a helyi körülményeknek megfelelően alakult, de éppen ezért gyakoriak voltak a túlkapások, valamint a felsőbb és alsóbb politikai vezetés közötti feszültségek és kompromisszumok is befolyásoló tényezőnek tekinthetők. Az iskolák vezetésében végrehajtott politikai indíttatású személycseréknél jóval fontosabb lett volna a közoktatás régi bajainak orvoslása. Az infrastrukturális fejlesztés, a tanterembővítés és iskolaépítés, a második világháború után kialakított teljes hálózat újragondolása. Azaz valódi iskolareformra lett volna szükség. Az oktatással foglalkozó apparátus iratai segítségével a tanulmány bemutatja az 1957 és 1959 között kialakult helyzetet és az arra adott válaszokat.

Kulcsszavak: közoktatás, megtorlási politika, személycserék, infrastrukturális fejlesztés, iskolareform

Abstract:

After the 1956 Hungarian Revolution, public education teachers found themselves in a difficult situation. Threats of disciplinary measures, termination, forced retirement, demotion or displacement hovered over their heads. Since they were expected to exhibit different attitudes to their students, the students' parents and the local and national communist leadership which was just taking shape, it seemed impossible for them to

comply with everyone. Due to their precarious situation and the danger of the threats listed above, many teachers exhibited passive behaviour towards the leaders of the new political system. By the fall of 1957, most of them had haphazardly adapted to conditions and behaved accordingly. The severity of the policies of reprisal that afflicted them primarily evolved according to local conditions, but they were also the main reason for local excesses. Tensions and compromises between senior and lower political leadership could also be considered as influencing factors. Remedying the old troubles of public education would have been far more important than politically motivated personnel exchanges in school leadership. Infrastructural development, classroom and school construction and a complete rethinking of the entire network formed after World War II, i.e., real school reform, would have been necessary. Making use of documents from the Hungarian education apparatus, the study presents answers to the challenges of the period between 1957 and 1959.

Keywords: public education, policies of reprisal, personnel exchanges, infrastructural development, school reform

Pedagógusok többes szorításban

Sokat olvashattunk az elmúlt harminc évben az 1956-os forradalmat követő megtorlásokról, amelyek nem kímélték a magyar felsőoktatást sem. A magyar történetírás napjainkig valamelyest kevesebbet törődött a közoktatásban történekekkel. Eddig alaposabban Kardos József munkáiból tájékozódhattunk az '56 után történekekről.¹ Érdekes azonban egy-egy nagyobb fejezetben áttekinteni – a helyi sajátosságok figyelembevételével – először a forradalom utáni megtorlást, majd országos körképet adva az iskolareform előtti helyzetet.

A forradalom alatt már elindultak az oktatási reform lépései: eltörölték a kötelező orosznyelv-tanítást, az eddig lépten-nyomon akadályozott hit-tanoktatás valóban szabad lett. Csakhogy az új rezsim apostolainak nyilvánvaló volt, hogy valami baj lehetett a kommunista közoktatással, hiszen a forradalomban javarészt a fiatalok vettek részt. Ráadásul azzal is szembe kellett nézniük, hogy a tanítók, tanárok egy része kifejezetten ellenséges magatartást tanúsított a Kádár-kormányval szemben. Nem véletlen, hogy Várnai Ferenc, aki 1957 márciusától a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bi-

¹ Lásd: Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában*. Gondolat Kiadó, Budapest.; Kardos József: *A magyar iskolaelmúlt évtizedei (1945–1996)*. In: Balogh László (szerk.): (1997): *Iskola a magyar társadalom történetében. Konferencia a Magyar Tudományos Akadémián 1996. november 12.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. 69–79.

zottságának (KISZ KB) titkára volt, keserűen vallotta elvtársainak, hogy a „fő probléma a pedagógusokkal van, akiknek jelentős része szembenáll [sic!] velünk és a gyermekeket is erre buzdítja. Ezzel magyarázható, hogy sok helyen égetik az orosz tankönyveket, letépi a piros nyakkendőt és az Oktatásügyi Minisztérium nem sokat tesz ennek megakadályozására.”²

A kommunista potentátok talán nem is akarták felismerni, milyen nehéz, szinte megoldhatatlan dilemmával szembesültek a jövő nemzedékének oktatói. A nevelők, tanárok több szempontból az üllő és a kalapács közé kerültek közvetlenül 1956. november 4-e után. Még működtek a helyi forradalmi bizottságok. Ezen szervezeteknek többnyire a pedagógusok is a tagjai voltak. Léteztek a nemzetőrségek, amelyek a rendőrség újjászervezése miatt kvázi polgárőri feladatokat töltöttek be, miközben egyre erősödött a szovjet csapatokra támaszkodó új hatalom is. A helyi diákság és a szülők jelentős része nem támogatta a tanárookra egyre nagyobb nyomást gyakorló Kádár-kormányt. A pedagógusoknak 1956 végén és 1957 elején egyszerre kellett volna a folyamatosan teret vesztő, de a forradalommal szimpatizálók akarátának és a lassan, de biztosan egyre nagyobb befolyásra szert tevő, sokszor a helyi erős emberekre támaszkodó Kádár-rezsim kívánságainak is eleget tenniük.

Ráadásul a párt árgus szemekkel figyelte az általános és középiskolák által szervezett ünnepeket is. 1957. április 4-én a következő megállapításokat tette az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya (APO): „Az ünnepeket április 3-án az iskolai, egyetemi megemlékezések vezették be. A megemlékezéseket mindenütt megtartották, de ezeket általában a lelkesedés hiánya jellemezte. [...] Csak néhány helyről van tudomásunk apróbb, tüntető szándékú megnyilatkozásokról. Pl. a II. kerületi Eötvös-utcai általános iskolában a gyerekek összekulcsolt kezekkel borultak le, s így gyászolták az októberben elesetteket. A XI. kerület néhány iskolájában megfenyegették azokat a gyermekeket, akik szavalni akartak. A mohácsi gimnáziumban nem voltak hajlandók elénekelni az internacionálét.”³

Az új hatalom oktatással kapcsolatos frusztrációját csak növelte, hogy a Pedagógusok Szakszervezetének Központi Vezetősége 1956. november 20-án kiadott programjában még „dicsőséges forradalomnak” nevezte az október 23-án kitört felkelést.

² Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 25-ei ülésének jegyzőkönyve. In: Némethné Vágyi Karola – Urbán Károly (szerk.): (1993): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. II. kötet. 1957. január 25. – 1957. április 2. Intera Kiadó, Budapest. 43.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság Agitációs és Propagandaosztály iratai. Információ április 4. megünnepléséről. /Készült a budapesti és megyei pártbizottságok jelentései alapján/. MNL OL MSZMP KB APO M-KS 288.f.22./1957/1 ó. e. 19.

Az ilyen esetek után nem csoda, ha a pedagógusok egy részét „ellenforradalmárnak” tekintették. Ezzel kapcsolatban az MSZMP KB APO egy másik jelentésében az alábbiakat olvashatjuk. „A pedagógusok közül többen aktív ellenforradalmárnak bizonyultak; nagy részük távol áll érzésben, gondolkozásban pártunktól, népi demokratikus rendszerünk-től és még a demokratikusabb gondolkodású része is iskolai nevelőinknek sok esetben egy nem létező, elvont polgári demokratikus illúziókkal telített szocializmusnak, a »harmadik útnak« híve.”⁴

Ennek az okát elsősorban a tanárok alacsony társadalmi megbecsültségével és javadalmazásával magyarázták.⁵ Természetesen azt is tudták, hogy az oktatógárdát áthatja a félelem a várható letartóztatásoktól, elbocsátásoktól és áthelyezésektől. Megállapították, hogy a pedagógusok magatartását hol nagyon enyhén, hol „önkényeskedő módon” „baloldali túlkapásokkal” kezelték. Többen úgy vélték, az „ellenforradalomért” a fiatalokat oktató vagy sajátos értelmezésük szerint „elotató” pedagógusok tehetők felelőssé. Nem véletlen, hogy a fenti dokumentumban igyekeztek enyhíteni ezt a közoktatásban dolgozók számára nem túl kecsesítő gondolatot, amit strukturális okokkal magyaráztak. Ezek közé tartoztak a zsúfolt tantermek, a fiatalok heves, könnyen befolyásolható természete, illetve a szülők nem megfelelő magatartásában is vélték hibákat felfedezni.⁶

Mindez arra a megállapításra sarkallta a propagandáért felelős vezetést, hogy az oktatás tartalmában „mutakozó hibákat kell kiküszöbölni”. A forradalom után kevesebb mint fél évvel úgy látták, hogy különösen a magyar irodalom és történelem tantárgyak tematikájában fejthetőek fel ezek a problémák, hiszen a régi, a Rákosi-rendszerben kiadott tankönyvek hiteltelenné váltak a forradalom során. Ezért aztán a tanárok sokszor magukra voltak hagyva. Az elemzés szerint ez elvezetett a múlt „nívótlan”, „idealista” és „nacionalista” szellemtörténeti oktatásához. Az új és még alakuló korszakban a felelősöket a Művelődési Minisztériumban vélték megtalálni; mintha az ott dolgozók hagyták volna a hittanoktatás és a különböző idegen nyelvek tanításának túlzott burjánzását.⁷

Természetesen a helyi kommunista potentátok, a forradalom után a központi vezetés bénultságát kihasználó „erős emberek” „sikeres” ténykedésének köszönhetően a pedagógusellenesség magasabb halmazati szintjén megjelent az értelmiségellenesség is. Nyilván nem a fővárosban, ahol kevésbé tekintették az értelmiség részének a közoktatásban dolgozókat.

⁴ MNL OL MSZMP KB APO iratok, Barla Szabó Ödön: Jelentés a pedagógusok közt végzett politikai és szakszervezeti munkáról. 1957. március 21. M-KS 288.f.22/1957/1 ó. e. 35.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo. 37.

A tendencia azonban érzékelhető volt az MSZMP KB APO által szervezett 1957. június 4-i értekezleten, ahol a megyei APO-vezetőket meghallgatva tapinthatóvá vált az az általános értelmiségellenes légkör, amely a maga természetéből adódóan elrettentette az amúgy megnyerhetőnek vélt helyi pedagógusokat is. Mindeközben a propagandáért felelős vezetés tudatában volt annak, hogy konszolidálni kizárólag csak erőszakos lépésekkel szinte lehetetlen.

Az értekezleten egy Baranya megyei küldött lelkesen magyarázta, hogy náluk legfőképpen az értelmiség vett részt az „ellenforradalomban” – valójában a munkás- és parasztszármazású fiatalokat hurcolták a börtönökbe és a vesztőhelyekre –, és éppen ezért 112 pedagógust függesztettek fel állásukból. Egy részüket elbocsátották, sőt tizenkét tanár börtönbe is került.⁸ A Szolnok megye képviselőjében érkező elvtárs pedig arról számolt be, hogy a párt tiszavasvári taggyűlésén nyíltan kifejtették, a községben dolgozó tizennyolc pedagógusból, csupán egy van (!) aki, becsületes.⁹

Kijelenthető, hogy a közoktatásban dolgozó pedagógusok szinte kilátástalan helyzetben, többes szorításban vergődtek a forradalom után. Egyrészt, a kis- és nagydiákjaik szüleivel javarészt egyetértve, nem akarták ott folytatni a munkát, ahol a Rákosi-rendszerben abbahagyták, miközben a helyi, a régi osztályalapú ideológia szerint sokszor személyes bosszúvágytól fűtött „erős” emberek „ellenforradalmároknak” bélyegezték őket. Ugyanakkor az új hatalom elvárta tőlük a lojalitást, de a forradalom után elindította az adminisztratív eljárásnak becézett tisztogatást is az iskolákban. Ilyen körülmények mellett, a folyton változó feltételrendszerek és az állandó bizonytalanság közepette, kellett ellátni a napi feladatokat.

A korabeli dokumentumok alapján megvonható mérleg szerint a korai Kádár-korszak ideális tanára lehetőleg az MSZMP tagja, aki a vallásos nevelés ellen harcol, csillapítja a társadalom nacionalista „oroszellenességét”. Szilárd marxista meggyőződésű, és elítéli az 1956. október 23-án kitört forradalom eseményeit.

Kérdés csak az, hogy az új hatalom milyen eszközökkel remélte elérni és fenntartani a pedagógusok lojalitását. Egy strukturálisan átlátható terv szerint kezdtek el dolgozni az új oktatáspolitikán, amely személyi cserékkel, változásokkal indult el. Ez nem kímélte sem a Művelődésügyi Minisztérium oktatásügyi apparátusát, sem a helyi tanácsok oktatási osztályait, de elérte az általános és középiskolák szintjét is, miközben ugyan ezen terv szerint sor került a pedagógusok fizetésének rendezésére, illetve

⁸ MNL OL MSZMP KB APO iratok, Orbán László: Tájékoztató a KB. Agit. Prop. Osztályon tartott értekezletről. 1957. június 12. M-KS 288.f.22/1957. 1 ó. e. 82.

⁹ Uo.

hozzá kellett volna látni a régóta esedékes infrastrukturális fejlesztésekhez is. Ennek köszönhetően témánkról rendkívül ellentmondásos képontakozhat ki a szemünk előtt.

Országos körkép a tisztogatási politikai vargabetűiről

Amint az előző fejezetben említettem, akadtak szélsőségesen pedagógusellenes álláspontok. Hiba lett volna azonban minden olyan tanítót és tanárt eltávolítani a közoktatásból, aki valamiért nem felelt meg a kommunista ideológia elvárásainak. Könnyen végzetes lehetett volna, hiszen a korszakban közel egymillió kisebb és nagyobb diák járt iskolába. Sok kistelepülésen gondot okozott szolgálati lakást is biztosítani az ott dolgozó oktatóknak, ezért eleve pedagógushiánnyal küzdöttek, így meg gondolatlanul nem lehetett cselekedni. Egy kompromisszumok nélküli megtorló akció könnyen romba dönthette volna a már amúgy is erősen leterhelt közoktatást. Ám ez nem azt jelentette, hogy szemet hunytak volna a forradalom idején történtek felett. Ezért minden egyes járásban három- vagy öttagú bizottságot hoztak létre, amelynek el kellett bírálnia a területén található iskolák pedagógusainak 1956 forró őszén tanúsított magatartását. A fegyelmi eljárásokat a helyi tanácsok művelődési osztályainak segítségével bonyolították le.

Pest megyében összesen 167 fegyelmi eljárást indítottak. Leggyakrabban – 44 esetben – írásbeli megrovásról döntöttek, 27 ízben áthelyezéssel, 25 alkalommal elbocsátással vagy felmondással zárult a vizsgálat. Kisebb számban – 15 esetben – igazgatóváltásra is sor került, 5 esetben pedig a tanár megúszta szóbeli feddéssel; 27 vizsgálatot megszüntettek, 25 eljárás felfüggesztéssel ért véget.¹⁰

Nyilván ez nem a legjobb hatást gyakorolta a helyi iskolák mindennapjaira. A pedagógusok sérelmeinek fokozódására világít rá egy 1957-ben keletkezett dokumentum. A forrást a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet Marxista Tanszéke készítette. A Művelődésügyi Minisztérium szervezésében 1957 késő őszén több városban – Győr, Debrecen, Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Miskolc, Ózd, Eger, Pécs – is beszélgettek a városi kommunista vezetőkkel és a pedagógusokkal.¹¹ Megállapították, hogy a vidéki iskolákban sokkal „polarizáltabban” alakultak az események, mint a fővárosban. Komoly viták zajlottak a „kislétszámú elvhű

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára. Böőr-anyag. Pest Megyei pedagógusok fegyelmi ügyei. Jelentés az ellenforradalom idején magukat kompromittált nevelők elleni eljárásokról. 1957. augusztus 12. MNL PML XV.24.2.d. 70–107.

¹¹ MNL OL MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztály iratai. Pedagógus pártbizottsági anyagok. Jelentés 1957. április 29. MNL OL MSZMP KB TKO 288.f.33/1957/4. ó. e. 564.

kommunisták és a tantestületek zöme között”.¹² Ugyan többségük passzívan viselkedett, de szimpatizáltak a forradalmárokkal, és „polgári demokráciát” szerettek volna.

Sok tanár pusztán azért vett részt a forradalomban – vagy ahogy ők fogalmaztak, azért „tolódtak jobbra” –, mert rengeteg sérelem érte őket. Sem az anyagi, sem az erkölcsi megbecsülésük nem volt megfelelő. Jobb színben tűnt fel számukra a 1945 előtti időszak. A forradalom után mégis „egyre többen látták be azt, hogy az ellenforradalom győzelme milyen következményekhez vezetett volna”.

Csakhogy a megtorlások megakadályozták, hogy „pozitívan” vélekedjenek az új rendszerről. Különösen a karhatalom önkényeskedő magatartása akadályozta a pedagógustársadalom alkalmazkodását. Fontos megállapításuk szerint elég általánosnak mondható az „olyan pedagógusok súlyos bántalmazása, akik az ellenforradalom alatt semmilyen, vagy csak jelentéktelen szerepet vállaltak, vagy szerepük kifejezetten fékező jellegű volt”.¹³ Mindez bizalmatlanságot szült, és ez együtt az erkölcsi és anyagi megbecsülés hiányával, nem éppen az általuk kívánatosnak tartott módon politizálta át a tantestületeket. Ennek köszönhetően a tantestületek zöme kezdetben passzív és gyanakvó magatartással szemlélte a Kádár-kormányt.

Veszprémben is felmérték a helyzetet. A helyi pártszervezet vezetőivel elbeszélgetve, úgy találták, hogy nem elegendő a kommunista pedagógusok száma. A helyi pedagógus szakszervezet szerint kevés kollégájuk lépett be az MSZMP-be.¹⁴ A régi elvtársakban is felhalmozódott a keserűség, voltak olyanok, akiket éppen a forradalom alatt távolítottak el az iskolaigazgatói állásukból. A veszprémi kommunista vezetés akarátának megfelelően nem helyezték vissza őket. Nem kívántak felesleges feszültséget teremteni. Valószínűsíthetjük, hogy 1957-ben még korántsem érezték ilyen döntéshez elég szilárdnak a helyzetüket.

Kénytelenek voltak megállapítani, hogy a „helyi erős ember” itt is túllőtt a célon. A veszprémi járási tanácselnök egy értekezleten minősíthetetlen hangnemben beszélt a tanárokkal. Ismételten össze kellett hívni őket, hogy a veszprémi MSZMP Pártbizottsága (Pb) és a Művelődési Osztály vezetője megnyugtassa a tantestületeket, de ennek ellenére az egyik megbecsült igazgató ideg-összeroppanást kapott, és beadta a lemondását. Egyetemista fia nemzetőr volt a forradalom alatt. 1956. november 4-én fegyverrel a kézben fogták el. Ugyan nyilvánosan elítélte a

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ MNL OL MSZMP KB TKO. Jelentés a Veszprém városi pedagógusok politikai helyzetéről. 1957. november 27. 288.f.33/1957/4. ó. e. 580.

fiát, de ennek ellenére olyan módon távolították el őt is, ami nem volt helyénvaló.

Ez utóbbi eset nem tekinthető egyedinek. Elegendő csak a statáriális eljárást követően 1957-ben kivégzett pomázi nemzetőrparancsnok, Bóna Zsigmond perét megemlítenünk. Örökbe fogadó édesapja, Bóna Antal pomázi iskolaigazgató – fia letartóztatás után – arra sarkallta Zsigmond barátait, hogy értesítsék a karhatalmat azokról a nehézfegyverekről, amelyet fia és társai a közeli Majdan Pole fensíkon egy ütegállás gödrében elástak.¹⁵ Ez lett a vesztük. A pomázi iskolaigazgató azt gondolta, hogy ezzel megmentheti felesége első házasságából származó, saját fiaként nevelt és szeretett gyermeke életét. Ellenkező hatást ért el. Bóna Zsigmond mint értelmiségi származású, volt nemzetőrparancsnok nem remélhetett kegyelmet. Ezek után édesapja természetesen nem maradhatott iskolaigazgató.

Veszprém megyében 57 fegyelmi ügyet indítottak a pedagógusokkal szemben. 19 esetben fegyelmi nélkül az azonnali elbocsátásról született döntés; 17 ízben eljárás is megelőzte a kirúgást.¹⁶ A feljegyzés szerint néhány esetben túlkapas történt, vagy nem voltak megfelelőek az elbocsátás indokai. Az ily módon eltanácsolt tanárok közül néhányat sikerült ismét munkába állítani. De ezzel még nem értek véget a rémtörténetek.

A megyei tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) azt ötlötte ki, hogy vizsgálják meg a diákok szüleit is, és azokat a tanulókat, akiknek a szülei részt vettek a forradalomban, haladéktalanul távolítsák el a közintézményekből. „Nagyszerű” javaslatukat felterjesztették a Művelődési Minisztériumnak is.¹⁷ Érthető módon ilyesmit nem támogatott az országos vezetés.

A győri jelentés idézte a helyi agitprop titkárt, aki szerint a forradalmat követően az értelmiségiek közül leghamarabb a pedagógusok „józanodtak ki”.¹⁸ A megyei pártbizottság köznevelési felelőse már nem volt ennyire optimista. Úgy vélte, a pedagógusok csak látszólag követik a politikai irányvonalat, nem azonosulnak azzal „szívvel-lélekkel”, és nem annak megfelelően nevelik a nebulóikat. Összefoglaló jellemzése alapján: a konszolidáció eléggé „felületes” volt. A helyi vezetők nehezményezték, hogy a Művelődési Minisztérium és a helyi városi oktatási osztály között nincs meg a kellő összhang. Sokszor a minisztérium a megye segít-

¹⁵ A perben egyébként a karhatalom részéről tagadták a telefonhívást, sőt a pomázi iskolaigazgatót, mint a vádlott rokonát, érdekelt tanúként nem engedték a védelemnek a tárgyalásra beidézni. Ezzel a védekezéssel kapcsolatban igyekeztek minden szálát elvágni. Lásd: a bírósági eljárás tárgyalási anyagát: Hadtörténelmi Levéltár. Bóna Zsigmond és társai iratok. HM 2083/1957. 36–37.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Jelentés. 1957. november 26. MNL OL MSZMP KB TKO 288.f.33/1957/4. ó. e. 590.

ségével írta felül a helyi Pb által alkalmazott szabályokat. Ám az is előfordult, hogy a városi tanács vagy a VB változtatta meg a Pb és a tanács művelődési osztályának javaslatát. Ez olyan anomáliákat eredményezett, hogy kisebb kihágásért jobban büntették az oktatókat, vagy éppen ellenkezőleg, túl elnézőek bizonyultak.¹⁹ A forradalom utáni oktatáspolitikai rendezetlenség az alá-fölérendeltségi viszonyok átírásának és megkerülésének kedvezett. Ez sem segítette a pedagógusok konszolidációját. Kihez és hogyan kellett volna alkalmazkodniuk, amikor napról napra változhattak a direktívák?

Mindez nem volt egyedi eset. A kaposvári helyzetet elemző jelentés szerint a megyei és a helyi pártvezetés között korántsem volt meg az összhang. A megyei Pb az egyik kaposvári általános iskola igazgatójának a leváltását – a tantestület dolgozóinak egyetértésével – szorgalmazta. A kaposvári MSZMP Pb azonban ezt megakadályozta. Az eléggé sajtószerű szituációt nem hagyta szó nélkül az egyik pedagógus, aki azt találta mondani: „Az ostor nyele aranyból van, de hozzánk sokszor csak a vége jut el, amely meg szíjból van.”²⁰

Debrecenben a kommunista pedagógusok azt is zokon vették, hogy a városi tanács művelődésügyi osztályát egy pártonkívüli vezetésére bízták.²¹ Kiemelték, hogy a helyi, pártonkívüli tanárok ugyan elmondanák a véleményüket akár a helyi, akár az országos politikai vezetőről, de még a közvetlen feljebbvalóiknak sem merik elszuttogni gondolataikat. Elfogadják a szocialista társadalmat, ha az nem az osztályharc alapján szerveződik.²²

Szombathelyen 1957. márciusban folytatták le a fegyelmi eljárásokat. 36 pedagógust bocsátottak el az állásából, de 7 kolléga a bírósági tárgyalás után ismét visszakerült az iskolákba. 55 eljárás áthelyezéssel, írásbeli megrovással vagy alacsonyabb munkakörbe sorolással végződött. A tantestületekben a hangulat ennek megfelelően alakult: sok vita és vádaskodás nehezítette a közös munkát.²³

A pedagógusok közötti tisztogatásoknak azért, az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának (TKO) összefoglaló jelentése szerint, volt némi eredménye. Úgy ítélték, „a tanév elejére végrehajtott személycserék nyomán a tantestületek politikailag erősödtek”.²⁴ Jelentős

¹⁹ Uo. 593.

²⁰ MNL OL MSZMP KB TAO. Jelentés a kaposvári pedagógusok között tapasztaltakról. 1957. november 19. 288.f.33/1957/4. ó. e. 610.

²¹ MNL OL MSZMP KB TKO. Jelentés a Debrecen városi pedagógus pártszervezet munkájáról. (Dátum nélkül.) 288.f.33/1957/4. ó. e. 596.

²² Uo. 597.

²³ MNL OL MSZMP KB TKO. Jelentés a Vas megyében /Szombathelyen/ a pedagógus pártszervezetek munkájának segítése céljából végzett kiszállásról. 1957. november 15. MNL OL MSZMP KB TKO 288.f.33/1957/4. ó. e. 604–605.

²⁴ MNL OL MSZMP KB TKO. Tájékoztató jelentés. „A pedagógusok közötti politikai

eredménynek könyvelték el a művelődésügyi apparátus, illetve az iskolaigazgatói, iskolaigazgató-helyettesi pozíciók „politikai megerősítését”. Felsorolt példák szerint Bács-Kiskun megyében 62, Veszprém megyében és Budapesten 38 igazgatóváltás történt; ráadásul utóbbi két területen összesen 91 igazgatóhelyettes cseréjére is sort kerítettek.²⁵ A dokumentumhoz csatolt melléklet szerint az országban dolgozó 67 474 pedagógusból 505 főt elbocsátottak, 172 főt internáltak, 907 fő esetében fegyelmi büntetést alkalmaztak, 26 tanárt bíróság ítél el, 271 pedagógust felmentettek.²⁶ A számarányokhoz viszonyítva, ezek az intézkedések nem a fővárosi tanárokat sújtották leginkább. A 13 400 fővárosi oktatóból összesen 69-re szabtak ki büntetést. Összehasonlításképpen: a Bács-Kiskun megyében dolgozó összes pedagógusból – 3980 fő – 142-en kerültek nehéz helyzetbe. 31 esetben elbocsátással „jutalmazták” őket, miközben Budapesten ugyanez az adat 34. De ugyanennyi főtől köszöntek el Békés és Szolnok megyékben is.²⁷

Az adatkülönbségekben ismét a helybeli sajátosságokat kell keresnünk. A fentebb említett, Bács-Kiskun megyéből származó jelentés is erre mutat rá. A helyi politikai vezetés arról számolt be, hogy miközben igyekeztek összekovácsolni egy, velük szorosan együttműködő kommunista pedagóguscsoportot, addig az alsóbb szinten ügködő falusi kommunista „erős emberek” folyamatosan nehezítették a munkájukat, és állandó nyomás alatt tartották mind a művelődési osztályt, mind a megyei ideiglenes pártbizottságot. Céljuk az volt, hogy minél több pedagógus „ellenforradalmárt” távolítsanak el a helyi kisiskolákból. A művelődési osztály pedig nem tudta időben lezárni a fegyelmi ügyeket.²⁸ A feszültségek ennek köszönhetően állandósultak. Elképzelhető, hogy sokszor az alsóbb pártvezetés megnyugtatójaul, a még kellő erővel nem rendelkező megyei pártvezetés a fővárosi gyakorlatnál szigorúbban járt el a pedagógusok fegyelmi ügyeinek megítélésében. Kénytelen-kelletlen eltúrták a volt rákossista vezetés kiskirályainak ténykedéseit.

A Bács-Kiskun megyei pártapparátust vezető Molnár Frigyes nem vé-

helyzetéről” hozott határozat végrehajtásáról. 1957. október 12. 288.f.33/1957/4. ó. e. 613.

²⁵ Uo.

²⁶ A dokumentumot idézi még: Donáth Péter (2008): Az 1957/1958. tanév megpróbáltatásai: Juhász Béla Kecskeméten. *Neveléstörténet*, 3–4. sz. http://www.kjf.hu/neveléstörténet/index.php?act=menu_tart&xrovat_mod=akt&cid=38&cid=1&cid=340 (letöltés dátuma: 2021.05.24.).

²⁷ MNL OL MSZMP KB TKO. Tájékoztató jelentés. „A pedagógusok közötti politikai helyzetéről” hozott határozat végrehajtásáról. 1957, október 12. 288.f.33/1957/4. ó. e. 622.

²⁸ MNL OL MSZMP KB TKO. Jelentés az MSZMP Központi Bizottsága IB-nek április 23.-i a pedagógusok között végzendő politikai munkáról szóló határozatának végrehajtásáról. 1957. szeptember 19. 288.f.33/1957/4. ó. e. 623.

letlenül fejtette ki a következőket: „Sok községi pártszervezetünk, sőt egyik-másik járási bizottságunk is olyan igénnyel és követeléssel lépett fel a művelődési osztály és a megyei VB felé, hogy egész tantestületeket, pl. a kiskunhalasi járásban pedig a pedagógusok több mint kétharmadát, mint ellenforradalmárokat távolítsuk el a nevelői pályáról. Ezért kb. (1957) július közepéig sok munkát kellett arra fordítani, hogy elvtársainkat meggyőzzük követeléseik indokolatlanságáról és politikailag igen káros voltáról.”²⁹

Az is eredményezhette az alsóbb pártszervek türelmetlenségét, hogy éppen a községi pedagógusok körében volt a legalacsonyabb a párttagok száma. Erről így vallott a csongrádi pártszervezet. „Van több olyan iskola a megye területén, ahol nincs párttag. A makói járás 17 községében 9 nevelőtestület úgy működik, hogy nincs párttag, illetve kommunista.”³⁰ Nyilván a keményvonalas falusi kommunisták számára a forradalom utáni kiélezett helyzetben csak a párttag tanár volt megbízható. Ráadásul a Rákosi-rendszer idején több községben a helyi pedagógus egyben a községi párttitkár funkcióját is ellátta. A forradalom előtt Szabolcs–Szatmár megye több mint harminc községében a helyi tanár, tanító vezette a falusi pártszervezetet. Sőt, a helyi Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) és Dolgozók Ifjúsági Szövetségének (DISZ) propagandistái is tantestületi tagok voltak.³¹ 1956 mindezt megváltoztatta, amit különösen a községi keményvonalas kommunisták nehezményeztek. Ők elsősorban büntetni akartak, miközben a felsőbb pártszervek az elbocsátásokkal elsősorban a passzívan viselkedő pedagógusok lojalitását akarták kikényszeríteni.

A szombathelyi iskolákból 33 pedagógust távolítottak el. Úgy értékelték, hogy ezt követően a többiek „lojális magatartást tanúsítottak a párt és a kormány iránt”.³² Természetesen nem csak az állásvesztéstől való félelem sarkalta a tanárokat a kényszerű igazodásra. A Pest megyei kommunista vezetés úgy vélte, a fizetésrendezés is kiváltott némi hatást a vonakodó tantestületekben.³³

Mindezek mellett a kommunista pedagógusok egy része is rendkívül türelmetlen volt; kritikával éltek egyrészt a helyi pedagógus szakszervezettel, másrészt a Művelődési Minisztériummal szemben. Nem találták elég erélyesnek őket. Az 1957. május 19-én megtartott Pest megyei nagy-

²⁹ Uo. 626.

³⁰ MNL OL MSZMP KB TKO Feljegyzés a pedagógusok között végzett politikai munka problémáiról. 1957. szeptember 26. 288.f.33/1957/4. ó. e. 642.

³¹ MNL OL MSZMP KB TKO. MSZMP Szabolcs–Szatmár Megyei bizottságának jelentése. 1957. október 17. Uo. 288.f.33/1957/4. ó. e. 651.

³² MNL OL MSZMP KB TKO. Jelentés. 1957. szeptember 24. 288.f.33/1957/4. ó. e. 633.

³³ MNL OL MSZMP KB TKO. MSZMP Pest Megyei Pártbizottság jelentése. 1957. szeptember 24. 288.f.33/1957/4. ó. e. 635.

aktíván ezt bőszsen hangoztatták.³⁴ Más megyékben tartott aktívákon is hasonlóan vélekedtek.

A harcias hangvételű kommunista tanárok egyrészt azt akarták, hogy ne tartsák őket felelősnek az általuk is nevelt generáció '56-os „botlásaiért”, másrészt bosszút akartak állni a forradalom időszakában eltávolított iskolaigazgatók, megsértett kommunista pedagógusok miatt. Borzasztóan zavarta őket, hogy akkor nem álltak ki értük a tantestületekben dolgozó nem párttag kollégáik. Nem véletlen, hogy egy zalai kommunista tanító kihangsúlyozta, hogy ugyan lehet valaki úgy becsületes ember, ha nem pedagógus, „de vannak követelmények, a jó tanítóknak követelményei legyenek. Szilárd elvei legyenek, ha nincs meg ez valakinél annak nincs közöttünk helye. [...] Ha valahol ellenséget fedezünk fel, legyünk következetesek. Mindenkit a saját fegyverével...”³⁵

Mivel a tanítók, a tanárok és nevelők többsége nem volt hajlandó belépni az MSZMP-be, és sok régi párttag sem aktivizálta magát, kulcskérdésnek bizonyult, hogy az igazgató- és igazgatóhelyettes-cserék során minél több párttag iskolai vezetőt válasszanak. Ugyanez vonatkozott az elbocsátások és felmondások után a tanács oktatásügyi apparátusában az új dolgozók kiválasztási metodikájára is. A Zala Megyei VB összefoglalása szerint az oktatásügyi hivatalnokokat a Zalaegerszegi és Lenti járásokban szinte teljes egészében, a Nagykanizsai járásban pedig részben távolították el.

A pótlásuk javarésze párttagokkal valósult meg. „A megyei osztály 20 dolgozója közül 11 [volt] párttag.”³⁶

Az oktatók béremelése Zalában is pozitív visszhangra talált, de a helyi szakszervezet a valós emelésnél jóval nagyobb összeget ígért, így némiképp rontották a fizetésrendezés pedagógusokra gyakorolt hatását. Sérült a propagandakampány.³⁷

Ennek ellenére 1957 utolsó hónapjaiban a pedagógusok java része már kényszerűen igazodott a Kádár-kormány elvárásaihoz. Ám ezzel együtt sem lehetett tovább odázni az oktatáspolitikai újrarendelését.

³⁴ MNL OL MSZMP KB TKO. MSZMP Pestmegyei Intézőbizottság. Az 1957. május 19-én tartott nagyaktíva jegyzőkönyve. 288.f.33/1957/4. ő. e. Pedagógus szakszervezeti anyagok 11. 769–795.

³⁵ MNL OL MSZMP KB TKO. MSZMP Zalamegyei Intéző Bizottsága: 1957. június 8-án megtartott pedagógus kommunista aktíva hozzászólásai. 288.f.33/1957/4. ő. e. 820.

³⁶ MNL OL MSZMP KB TKO. MSZMP Zala Megyei Végrehajtó Bizottságának jelentése. 1957. szeptember 24. 288.f.33/1957/4. ő. e. Pedagógus szakszervezeti anyagok 11. 640.

³⁷ Uo. 641.

Az elodázhatatlan iskolareform okai

Az 1956-os forradalom eltiprását követően még inkább szükségesnek látszott egy alapvetőnek szánt oktatási reform kidolgozása. 1959 januárjában az MSZMP Politika Bizottsága (PB) elhatározta, hogy a változtatások előkészítésre egy 12 tagú bizottságot hoznak létre. Hat hónappal később a Minisztertanács által kinevezett 38 fős bizottság folytatta a munkájukat.³⁸ Az új bizottságot Kállai Gyula, az MSZMP PB tagja vezette. Kállai művelődési miniszterként már 1957-ben is az értelmiséget és a pedagógusokat igyekezett megnyerni a Kádár-kormány számára. Természetesen ő is kötéltáncosként „ügyeskedett” a megtorlás és az engedékenység kádári pókhálóján. 1957 májusában az Országházban tartott pedagógusaktíván is igyekezett ötvözni a kettőt. „Aki az ellenforradalmi eseményekben bűnös – fejtegette –, bűne arányában bűnhődni fog. Törvényteleniséget a párt és a kormány nem enged. A pedagógusok többségét meg lehet és meg kell nyernünk a szocializmus építésének ügye számára. A köztük végzendő politikai munka alapkérdése a bizalom kérdése. Bíz-e a párt és a kormány az értelmiségben, a pedagógusokban? Mi erre a kérdésre csak azt felelhetjük, amire bennünket a marxizmus-leninizmus tanít: a szocializmus építése elképzelhetetlen az értelmiség cselekvő részvétele nélkül. [...] Nem lépünk fel azonos igényekkel a kommunistákkal és a nem kommunistákkal szemben. Ezt azért tartjuk szükségesnek megállapítani, mert sok pedagógus arra hivatkozik, hogy az iskolai élet múltbeli agyonpolitizálása elidegenítette a politikától. [...] Akik tudatosan terjesztői és képviselői az ellenforradalom mákonyának az iskolákban, eltávolításra kell javasolni akkor is, ha pillanatnyilag, érzéven az erőviszonyokat, hallgatnak.”³⁹

Miniszteri utóda, Benke Valéria is a bizottság tagja volt, csakúgy, mint előbbi helyettese, a titkári teendőkkel megbízott Ilku Pál. Ebből a munkából nem maradhatott ki Orbán László és Lugossy Jenő sem, mindketten az MSZMM KB TKO meghatározó politikusai voltak.⁴⁰ Bár tagadhatatlan, hogy az egyetemek és középiskolák képviselői is dolgoztak a bizottságban, a politikai vezetés végig biztosítva volt.

A reformbizottságon belül három albizottságot is létrehozta. A korszerű művelődési törzsanyag megállapításával foglalkozó hattagú albizottság lényegében a felnőttoktatás megreformálásán dolgozott. Vezetője Bencédy József, a Bólyai Gimnázium megalapítója és igazgatója, elismert nyelvész tudós volt, aki 1958-tól a Művelődési Minisztériumban dolgo-

³⁸ Kardos József (2007): i. m. 92.

³⁹ [Név nélkül]: Az iskolai rend és fegyelem helyreállításáról, az iskolaév sikeres befejezéséről, a pedagógusok iránti bizalom kérdéséről. *Hétféi Hírek*, 1957. május 6. 3.

⁴⁰ MNL OL MSZMP KB TKO. Az iskolai reformbizottság tagjai. 1959. július 28. 288.f.33/1959/2. ó. e. I. Osztály anyagai 2. Javaslatok és előterjesztések. 10–11.

zott. A tagok között tevékenykedett – az előbb már említett – Lugossy Jenő, valamint Orosz Ferenc, a Szabolcs Megyei Pb másodtitkára és Péter Ernő, a Pedagógus Szakszervezet főtitkára is. A legnagyobb létszámmal – 15 taggal – kezdte meg munkáját, Trautmann Rezső építésügyi miniszter vezetésével, a Szakoktatási Albizottság. Molnár János művelődésiügyi miniszterhelyettes pedig a hattagú Felsőoktatási Albizottságot elnökölte.⁴¹

Az albizottság létszámaiból és összetételéből is láthatjuk, hogy a reform központi kérdése a középfokú szakmai képzések átalakítása volt. Nem véletlen, hogy az iskolareformra tett javaslat alapvető elvei között a következőket olvashatjuk: „A hatalmasra dagadt ismeretanyagból gondosan kiválogatva az élet szempontjából legszükségesebbet, csökkenteni kell az iskolában tanulással töltött időt és a felszabadult időt megfelelő szakemberek irányításával gyakorlati foglalkozásokra /politechnizáció, termelői munka/ kell fordítani – ily módon megvalósítva az elvont tanulás és termelői munka egységét, az oktatás – és nevelés egységét. Ennek érdekében félre kell dobni az iskolai munka színvonalának még ma is megtűrt értelmezését, amely ez alatt kizárólag bizonyos mennyiségű – részben nem is lényeges – ismeretanyagot ért.”⁴² Ezeket a gondolatokat Ilku Pál jegyezte le, de az egész tervezett egy előzetes megbeszélésen alapult, amelyen, ő és Lugossy, Gyalmos János, a fővárosi tanács elnökhelyettese, valamint Bencédy József vettek részt. Természetesen figyelembe vették az MSZMP PB által kiküldött 12 tagú bizottság alapelveit, amelyek lényegében ugyanezt tartalmazták. Kardos József korábban hivatkozott monográfiájának megállapítása szerint „úgy vélték, hogy a munkára és a munkával való nevelés a szocialista embertípus kialakításának legbiztosabb módja”.⁴³ Továbbá a pártvezetés azt kérte, hogy a fiatalok az érettségi mellett valamilyen szakképesítést is szerezzenek. Jelentős volt a túlképzés, ráadásul az ország akkori gazdasági szerkezetének sajátosságai, „fejletlensége” miatt sem volt „szükség több értelmiségire”.⁴⁴

Nyilván ez csak részben volt így, hiszen ebben az időszakban egyre égetőbb szükség volt, illetve lett volna az egyes mérnökszakok drasztikus fejlesztésére. Elegendő csak azt megemlíteni, hogy a híradástechnikai ágazat erősen szorgalmazta a gyengeáramú egyetemi szakokra felvehető hallgatók létszámának emelését.

1959-ben a híradásiparban 169 mérnököt szerettek volna munkába állítani, miközben csak 86 fő kapott ilyen szakirányú diplomát. Nem

⁴¹ Az Iskolareform Bizottság Albizottságának tagjai. 1959. november 12. Uo. 12.

⁴² Ilku Pál: Javaslat a nevelési–oktatási reform legfőbb elveire és az iskolák szerkezetére. 1959. február 2. Uo. 13–14.

⁴³ Kardos József (2007): i. m. 92.

⁴⁴ Uo. 93.

véletlenül kérték a Gazdasági Bizottságot több mérnök képzésére.⁴⁵ Javasolták, hogy a Budapesti Műszaki Egyetem 1960. június 15-ig híradástechnikai szerkezeti konstruktőr tanszéket állítson fel.⁴⁶ A szocialista tervgazdálkodás az egyes szakterületek hirtelen jelentkező vezetőhiányával nehezen birkózott meg. Különösen igaz volt ez a korai Kádár-korszakra. Ugyanis nem szabad megfeledkeznünk a forradalom bukását követő történelekről, a Nyugatra menekült fiatal és tehetséges magyar diákokról, egyetemistákról, tudósokról, tanárokról, akik hatalmas irt hagytak maguk után.

Emellett nem hanyagolhatjuk el az '56-os forradalom másik hatását sem, amely – amint már utaltunk rá – egyes kommunista vezetőkben értelmiségellenes hangulatot teremtett. S ez utóbbtól nem volt mentes a korszak névadója, Kádár János sem. Talán nem véletlen, hogy az értelmiségiképzés középszintű bástyaiban, a gimnáziumokban a meghaladott Horthy-korszaknak egyfajta „burzsoá” maradványát látták. A régi gimnáziumi érettségi ebben az értelmezésben az elitbe kerülés feltétele, az elnyomó osztályok kiváltsága volt, amely a fizikai munka alól nyújtott kibújási lehetőséget.

A Művelődési Minisztérium 1959-es összefoglalásában az alábbiakat olvashatjuk: „Iskoláink jellege ma megváltozott, ma a középiskolába is túlnyomó többségben munkások és parasztok gyermekei járnak; a társadalom egészét tekintve az államnak az a törekvése, a szülőknek az az igénye, hogy ifjúságunk valamilyen formában középfokú iskolát végezzen; más ma az oktatás-nevelés tartalma és célja – mégis az kell mondanunk, középiskoláink több vonatkozásban ma is burzsoá iskolák (!).”⁴⁷ A minisztérium értékelése szerint a gimnáziumok maradéktalanul nem tudták ellátni kettős feladatukat. Az egyetemekre, főiskolákra felvett hallgatók között akadtak, akik nem voltak alkalmasak a felsőoktatási tanulmányok folytatására, mások pedig hiába szereztek érettségit, mégsem tudtak aktívan részt venni a termelőmunkában. A magyar társadalom ez utóbbi miatt kénytelen-kelletlen reagált a szocialista társadalom és gazdaság nevelési elvárásaira. A szülők legszívesebben technikumba küldték továbbtanulni a gyermekeiket. A vezető kommunista oktatáspolitikusok eközben azt szorgalmazták, hogy a gimnazisták a hatnapos munkahét egy napján ipari vagy mezőgazdasági munkát végezzenek.

Emellett a forradalom után nem lehetett tovább odáznai az infrastrukturális fejlesztéseket sem. Hozzávetőleg 200 ezerrel több diák járt a nyolcosztályos általános iskolába, mint 1938-ban a népiskolákba. A peda-

⁴⁵ MNL OL MSZMP KB TKO. Előterjesztési tervezet a gazdasági bizottság részére. (Dátum nélkül.) 288.f.33/1959/2. ó. e. I. Osztály anyagai 3. Levelezések. 196.

⁴⁶ Uo. 197.

⁴⁷ MNL OL MSZMP KB TKO. Oktatásügyünk helyzete. 288.f.33/1959/3. ó. e. II. Művelődésügyi Minisztérium iratai. 4. Jelentések, feljegyzések, javaslatok. 3.

gógusok száma is a duplájára nőtt. Ám ehhez a hatalmas növekedéshez képest a 2. világháború után nem állt rendelkezésre annyi eszköz, hogy a szükséges fejlesztések megtörténjenek. Az MSZMP KB TKO egy előterjesztéséből (1957. december 11.) megismerhetjük az alapfokú magyar közoktatás valódi gondjait.⁴⁸

Egy évvel a forradalom után 41 ezer osztály és tanulócsoporthoz számára 1938-hoz képest csak kétezerrel több osztályterem állt rendelkezésre, miközben 21 ezerrel nőtt a tanulócsoporthoz képest a tanulócsoporthoz. Ráadásul 1500 terem csak átalakítások, átépítések, szükségmegoldások után vehettek birtokba a nebulók. Gyakorlatilag kocsmák, magtárak, istállók és ki tudja, milyen előző funkciókkal rendelkező épületek segítségével kezdődött el a szocialista közoktatás általános iskolai története. Ez persze érthető helyzet volt közvetlenül a 2. világháború után, ám ezeket az állapotokat már nem lehetett tovább fenntartani az 1956-os forradalmat követően.

Mindenesetre az előterjesztés arra is rámutatott, hogy a rendelkezésre álló 28 ezer tanterem közel tíz százaléka (2600) nem volt alkalmas tanórák tartására; akadt közöttük időközben életveszélyesé vált vályogépület is. A váltott napszakokban tartott oktatást gyakorlatilag az egész Kádár-korszakban képtelenek voltak felszámolni. Különösen az alsóbb tagozatokon jelentett problémát a délutáni oktatás. A kisdíákok, életkori sajátosságaiknál fogva, nehezen túrték a sokszor estéig nyúló óráikat.

Ma már különösen hangzik, de egyes iskolákban nemcsak két, hanem „három műszakban” is folyt oktatás. A forradalom után még nőtt is azoknak a tanteremeknek a száma, ahol kénytelenek voltak ehhez a megoldáshoz folyamodni. 1956-ban 49, majd 1957-ben 85 tanteremben tanultak így a diákok.

Persze mindez orvosolható lett volna abban az esetben, ha az 1958–1960 közötti hároméves tervben nem 3500, hanem legalább 7000 tantermet építenek.⁴⁹ A középiskolák tekintetében valamivel jobb volt a helyzet. 4135 középiskolai tanulócsoporthoz 4088 tanterem jutott. „Csupán” 34 gimnáziumban folyt kétnapszakos oktatás. 192 olyan tanterem akadt, amely nem lett volna alkalmas a tanításra. Hiányoztak a jól felszerelt előadótermek, és jó néhány középiskolának saját tornaterme sem volt. 1950 és 1953 között csupán 90 tantermet építettek, pedig, figyelembe véve az osztályok számának dinamikus növekedését, háromszor ennyit is lehetett volna.⁵⁰

Rengeteg ellentmondás feszítette a szocialista alapfokú oktatást is. A propaganda ugyan elhallgatta, de az 1957. december 11-én született do-

⁴⁸ MNL OL MSZMP KB TKO. Előterjesztés az általános iskola helyzetéről. 1957. december 11. 288 f. 33. /1957/4. ő. e. 27.

⁴⁹ MNL OL MSZMP KB TKO. Oktatásügyünk helyzete. 288.f.33/1959/3. ő. e. II. Művelődésügyi Minisztérium iratai. 4. Jelentések, feljegyzések, javaslatok. 4.

⁵⁰ Uo. 22.

kumentumban levonták a következtetést: „a kötelező 8 osztályos általános iskolai oktatást mindeddig lényegében nem tudtuk megvalósítani”.⁵¹

Egyéb problémákkal is szembe kellett nézni a korszak oktatással foglalkozó szakembereinek. Évente 150 000 fiatal hagyta el az általános iskolát, közülük 40 000 nebuló úgy távozott, hogy be sem fejezte a tanulmányait. Ráadásul évente csak 70 000 diák tanult szakmát, vagy folytatta a tanulmányait középiskolában. Mindez azt jelentette, hogy a korán kimaradókkal és a tanulmányaikat nem folytatókkal együtt egy átlagos esztendőben 80 000 tizenegyedik életévét betöltött kamasz foglalkoztatásáról kellett gondoskodnia a szocialista Magyarországnak. Ezt a folyamatot meg kellett állítani. Tehát ki kellett tolni a kötelező oktatás időtartamát. Szükséges is volt, mert a hároméves tervben összesen 100 ezer szakképzetlen fiatal munkájával számoltak.⁵² A népgazdasági tervek szerint 1966-ig nagyjából 144 ezer fiatal – főként leány – számára nem számoltak munkahellyel. Nem beszélve a tévesztési hullámról, amely újabb fiatal, de képzetlen munkaerőt jelentett a városok számára, s nem is említve a frissen érettségizettek számára szükséges munkahelyek megteremtésének kérdését. A megoldást a kötelezően iskolában töltött évek növelése mellett a fejlődő ipari és mezőgazdasági szektorok rész-munkaidős bér munkás pozícióinak, valamint a plusz foglalkozásoknak és képzéseknek az életre hívása jelentette.

Az 1945 utáni társadalmi átalakításoknak köszönhetően egyre inkább a városokban koncentrált a lakosság; itt tanítókból, tanárokból sem volt hiány. Családi kapcsolatok fűzték a városokhoz az értelmiséget, így a pedagógusokat is, ráadásul a lakhatást is könnyebben lehetett megoldani, mint vidéken. Magyarország ez utóbbi területein tanerőhiány volt. A szaktanárhiányt tanítókkal és képesítés nélküli oktatókkal pótolták. Előbbiekből 4000, utóbbiakból 400 főt kellett alkalmazni. A szaktanárok nagyjából fele kényszerűségből nem a saját szakterületét oktatta.⁵³ Ez leginkább a tanárok országos szintű egyenetlen eloszlásának, másrészt a kötelező óraszámoknak volt köszönhető. Az előbbi ok az orosznyelv-tanítást is érzékenyen érintette. Hiába állt rendelkezésre a szükségesnél is több orosznyelv-tanár, sok felső tagozaton nem tudták maradéktalanul megoldani a szak tanítását. Ezért a diákok 12 százaléka nem részesülhetett az orosztanulás „áldásaiból”. A középiskolákban ezzel ellentétben hiány mutatkozott orosz- és magyartanárokból is.

⁵¹ MNL OL MSZMP KB TKO. Előterjesztés az általános iskola helyzetéről. 1957. december 11. 288 f. 33. /1957/4. ő. e. 27.

⁵² Uo. 9.

⁵³ Oktatásügyünk helyzete. i. m. 5.

Mint látható, rengeteg mindenre kellett azonnali megoldást találni, amelyet, kiindulva a rendelkezésre álló anyagi forrásokból és az 1956-os forradalmat követő állapotokból, nem lehetett egyszerre kivitelezni. Az 1961-ben megvalósított reformok nem lehettek tartósak, mert éppen a megvalósításukhoz szükséges eszközök hiányoztak leginkább. Az 1956-os forradalom, majd bukásának következményei még feszítőbben követelték a közoktatás strukturális dilemmáinak feloldását, de csak ideológiai válaszokkal próbálták kezelni azokat. Ennek köszönhetően a gimnazisták néhány esztendőig hatodik tanítási napjukon a gyárakban ismerkedhettek meg egy-egy szakma alapjaival. Mindez a továbbtanuláshoz szükséges tananyag rovására ment.

A tizennégy éves, általános tanulmányaikat éppen befejező fiatalokra pedig – a kötelező iskolakötelezettség korhatárának megemlése miatt – még legalább két év továbbképzés várt, csak hogy ehhez sem elegendő tanterem, sem tanár nem állt rendelkezésre. Az új hatalomnak meg kellett tanulnia a keserű leckét: oktatási reformot hosszú távon, csak lépésről lépésre, lassan lehet megvalósítani; és az sem árt, ha az alapok biztosak, vagy a felépítésükhöz szükséges eszközök hozzáférhetőek.